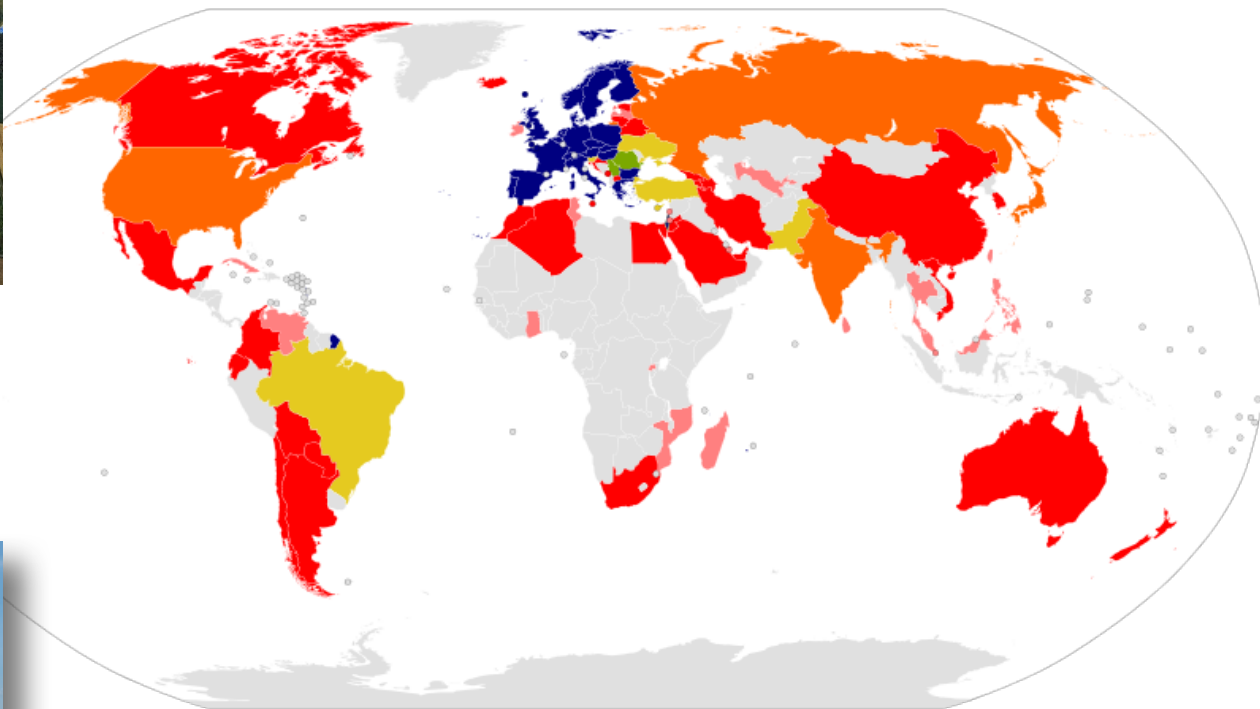

hands on particle physics

Велики хадронски сударач и експерименти на њему

*Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire
Европски центар за нуклеарна истраживања*

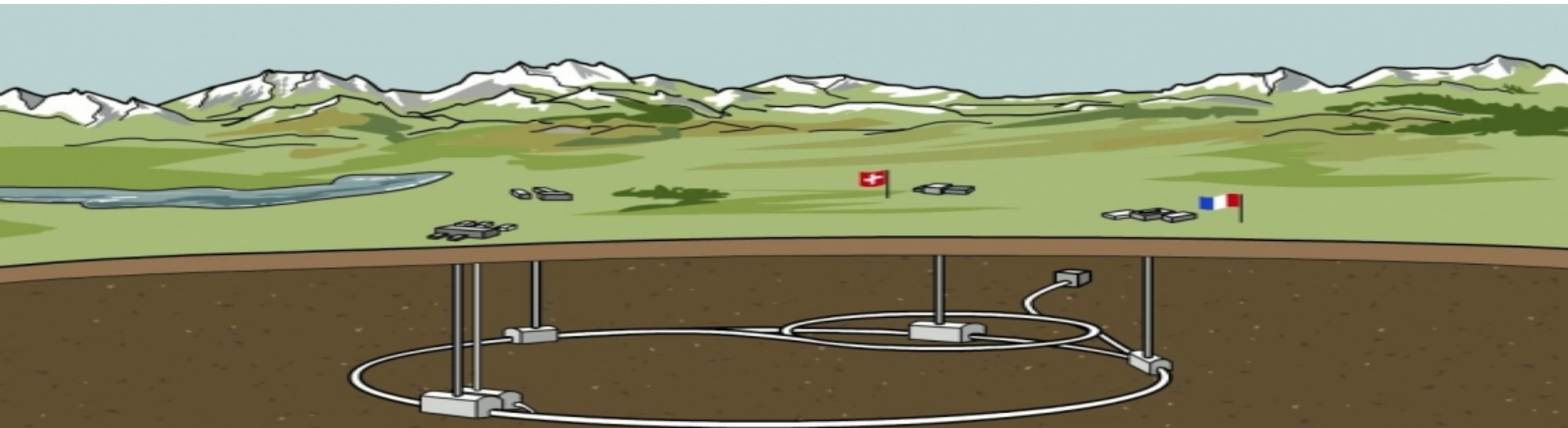
← *Летњи студенти из преко 100 земаља*

ЦЕРН је основан 1952. године.

Велики хадронски сударач

Large Hadron Collider - LHC

- **Велики** јер је највећи експеримент у физици честица.
- **Сударач** јер судара снопове честица.
- **Хадронски** јер судара хадроне (протоне и језгра олова)
- Ко је направио ЛХЦ? → ЦЕРН у сарадњи са преко 100 земаља.
- ЛХЦ је кружни акцелератор обима од приближно 27 км.
- Налази се испод површине Земље (средња дубина је око 100 м)

Главни циљеви ЛХЦ-а

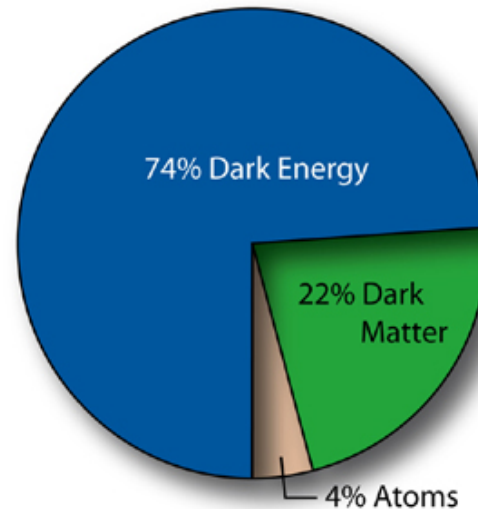
- **Потрага за Хигсовим бозоном.** ✓

Хигсов бозон је честица која даје масу другим честицама.

- **Потрага за суперсиметричним честицама.**

Нова физика је неопходна да објасни резултате разних експеримената.

- **Потрага за тамном материјом.**

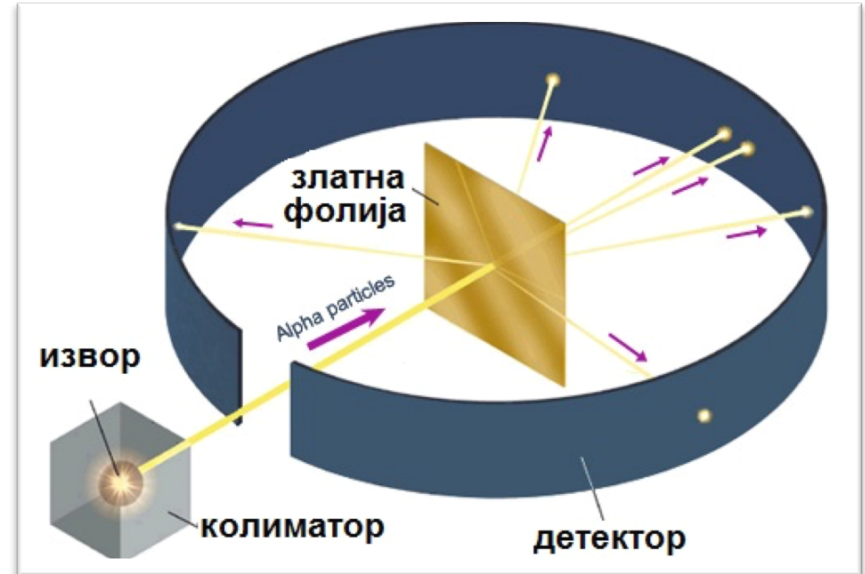
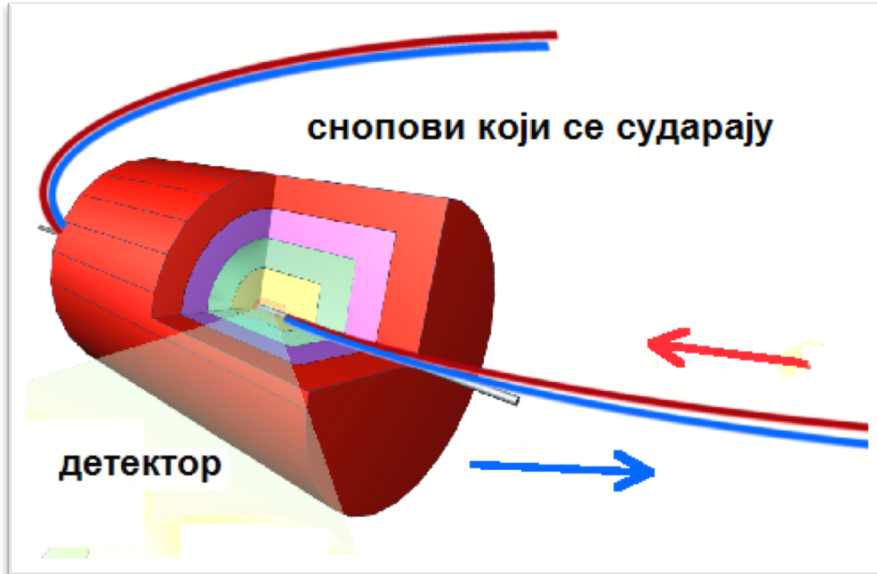
- **Објаснити зашто има више материје него антиматерије.**

- **Проучавање кварк-глуонске плазме.**

У сударима језгара олова проучава се ово специфично стање материје.

Сударии или стационарна мета

Радерфордов експеримент

Сноп протона који удара у протонску мету

$$\begin{aligned}
 E_{CM} &= 2E = \\
 &= 7 \text{ TeV} + 7 \text{ TeV} = \\
 &= 14 \text{ TeV}
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 E_{CM} &= \sqrt{2m^2 + 2mE} = \\
 &= \sqrt{2(0.938 \text{ GeV})^2 + 2(0.938 \text{ GeV})(7000 \text{ GeV})} = \\
 &= 114.6 \text{ GeV}
 \end{aligned}$$

Главни делови акцелератора

Акцелераторске шупљине

Два снопа се крећу
у супротним
смеровима

Магнети за
савијање снопа

- Вакуумска цев.
- Систем за инјекцију снопа.
- Систем за убрзавање снопа.

Електрично поље убрзава снопове (касније одржава њихову брзину константном – надокнађује губитке енергије).

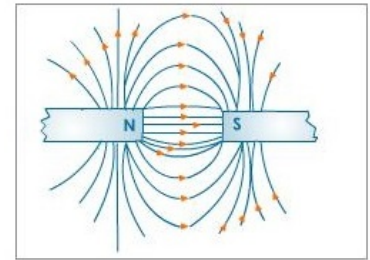
- Диполни магнети држе сноп на приближно кружној путањи.
- Систем за колимацију снопа.

Квадруполни магнети фокусирају сноп.

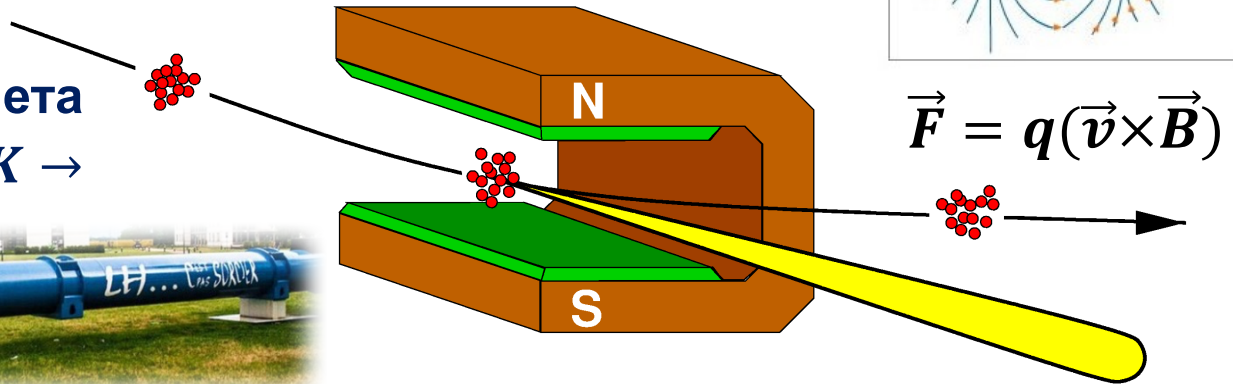
Магнети за
фокусирање

Магнетни систем

- Укупно 9 593 магнета (53 различита типа).
- Диполни магнети усмеравају снопове по кружној путањи.

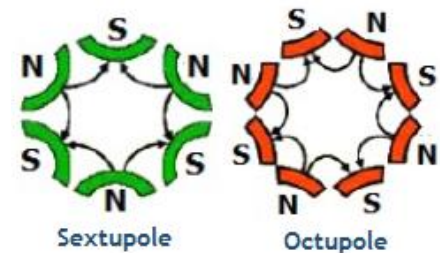
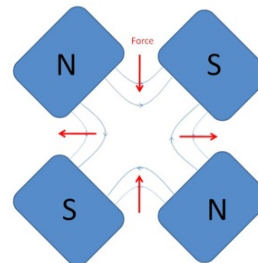
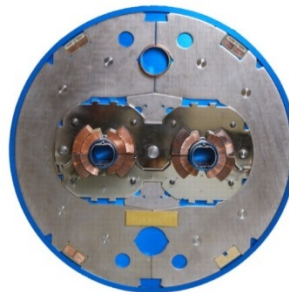
1232 диполна магнета
 $p = p_{atm}$ и $T = 1.9K \rightarrow$

- Суперфлуидни хелијум обезбеђује довољно ниску температуру.
- Сваки диполни магнет је 15 метара дугачак и 35 тона тежак!

Магнетно поље дипола = 100000 × Магнетно поље Земље.

- Квадруполни магнети колимишу снап, 6,8,10-полни магнети врше додатне корекције.

Импресивни бројеви

Температура на кој раде диполни магнети

$$T = 1.9K = -271.3^{\circ}C$$

Средња температура у међузвезданом простору

$$T = 2.7K = -270.5^{\circ}C$$

Притисак у вакуумским цевима

$$100 \text{ nPa} > p > 1 \text{ nPa}$$

Притисак у међузвезданом простору

$$100 \text{ }\mu\text{Pa} > p > 3 \text{ fPa}$$

При сударима снопова може се достићи температура и до

$$T = 10 \text{ милиона милијарди } ^{\circ}C$$

Температура језгра Сунца је близу

$$T = 20 \text{ милиона } ^{\circ}C$$

Судари снопова протона

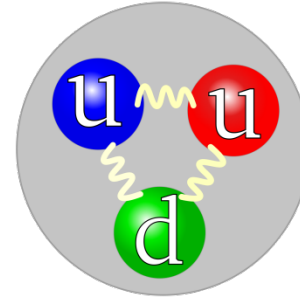
Снопови се састоје из низа банчева („пакета“ протона)

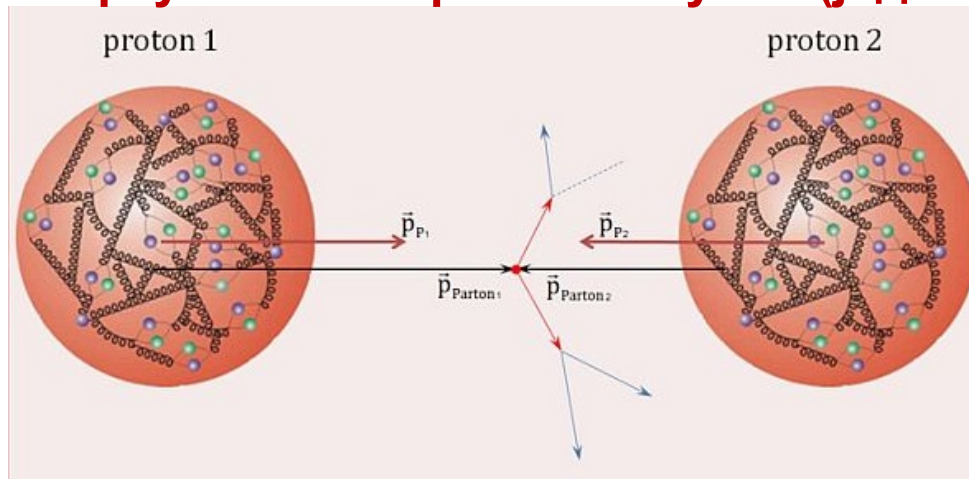
Потребно је издвојити 1 догађај из 10,000,000,000,000 догађаја!

Судары протона

- Протони су композитне честице!
- Масе $m(u) = 0.003 \text{ GeV}/c^2$
 $m(d) = 0.006 \text{ GeV}/c^2$
 $m(p) = 0.938 \text{ GeV}/c^2$

- Осим валентних (uud) кваркова, у протону се налази и море виртуелних кваркова и глюона (једним именом – партона)!

- При судару два протона дешава се интеракција између њихових конституената (партона једног протона са партоном другог протона)!

Поред енергије луминозност представља најважнији параметар судара снопова протона.

$$L = \frac{N_1 N_2 f n_b}{A} \quad [cm^{-2} s^{-1}]$$

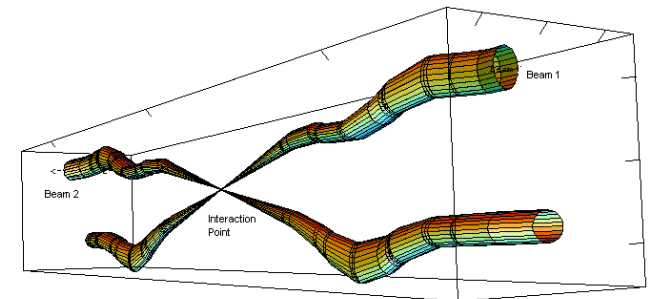
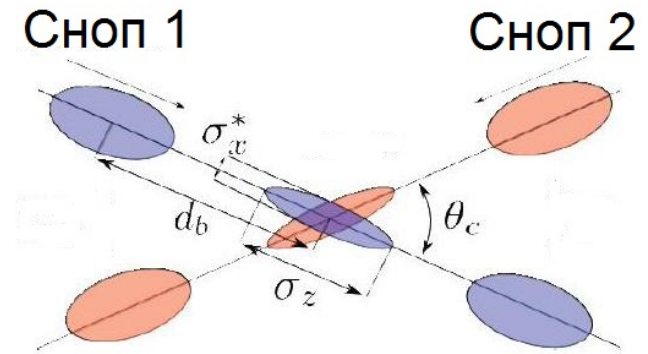
N_1, N_2 - број протона у банчу

f - фреквенција судара

n_b - број банчева

A - попречни пресек снопова

$N = L \times \sigma \Rightarrow$ Потребна висока луминозност за ретке догађаје!

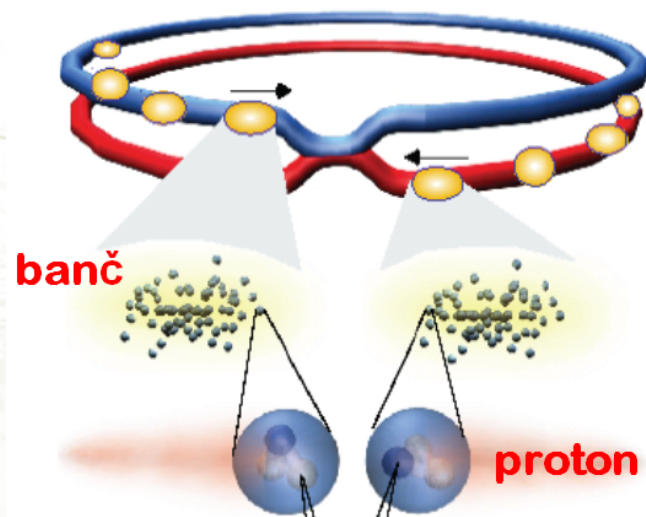

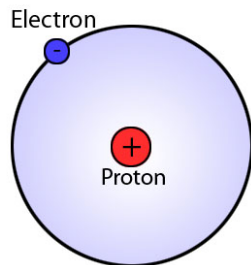
Relative beam sizes around IP1 (Atlas) in collision

Дизајнирана луминозност ЛХЦ-а: $L = 10^{34} cm^{-2} s^{-1}$

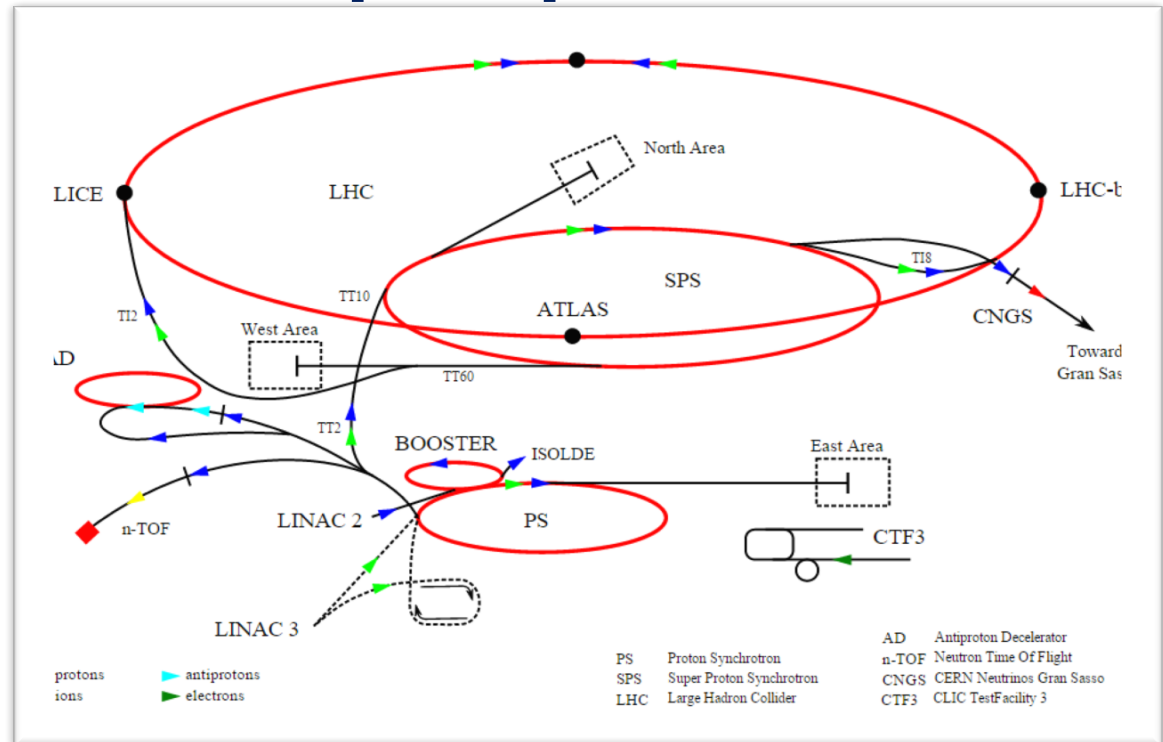
Параметри ЛХЦ-а

Особине ЛХЦ-а:	
Обим	26 659 m
Температура на којој раде диполи	1.9 K
Број магнета	9 593
Број диполних магнета	1 232
Број квадруполних магнета	392
Број система за убрзавање	8 по снопу
Номинална енергија, протони	7 TeV
Номинална енергија, јони	2.76 TeV
Јачина магнетног поља дипола (мах)	8.33 T
Мин. растојање између банчева	7 m
Број банчева по снопу	2 808
Број протона по банчу (на почетку)	1.1×10^{11}
Број кругова у секунди	11 245
Број судара по секунди	600 милиона

Акцелераторски комплекс

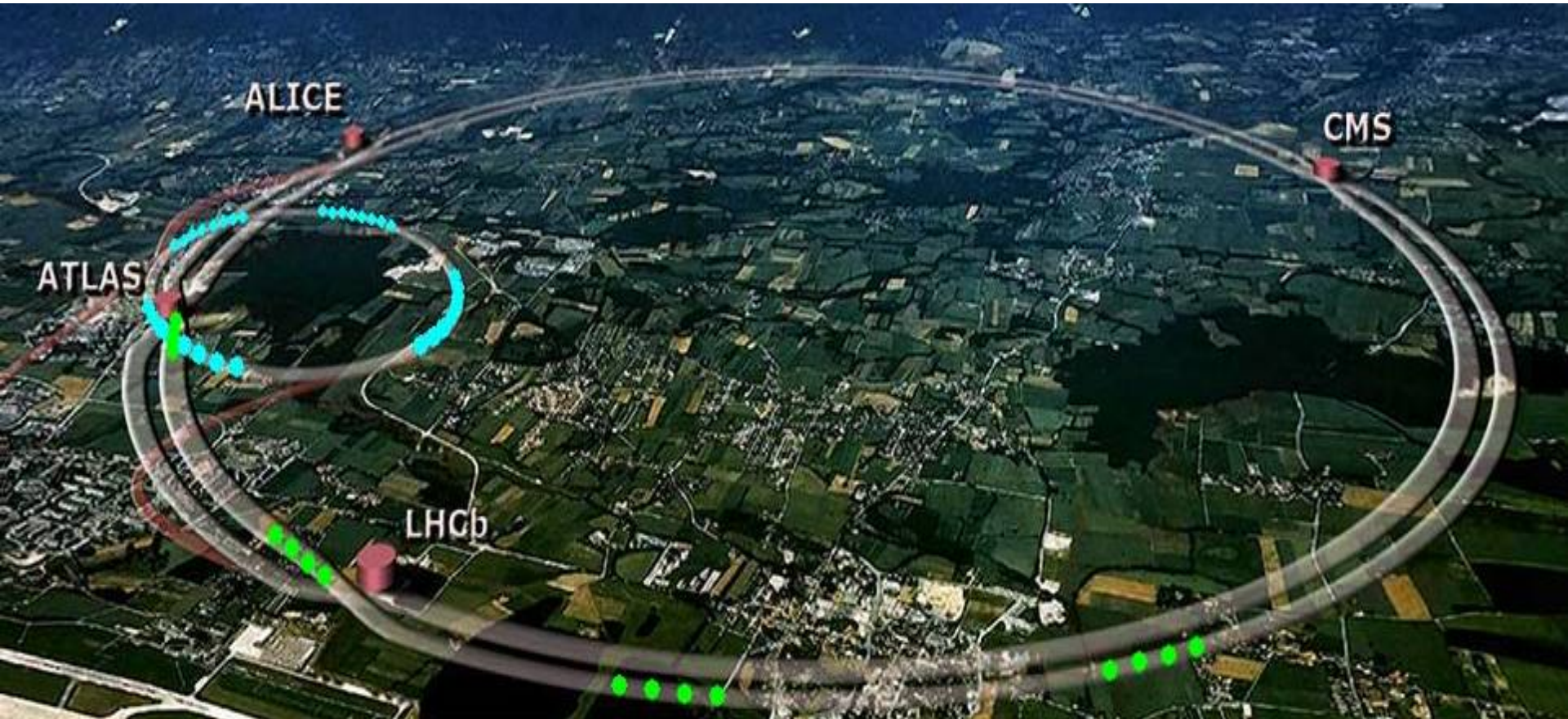

- Протони се добијају тако што се електричним пољем код атома водоника уклањају електрони.
- Пре убацавања у ЛХЦ, протони се до одређене мере морају убрзати!
- **Највећа могућа брзина у Свемиру је брзина светлости ($c=299\,792\,458\text{ m/s}$)**

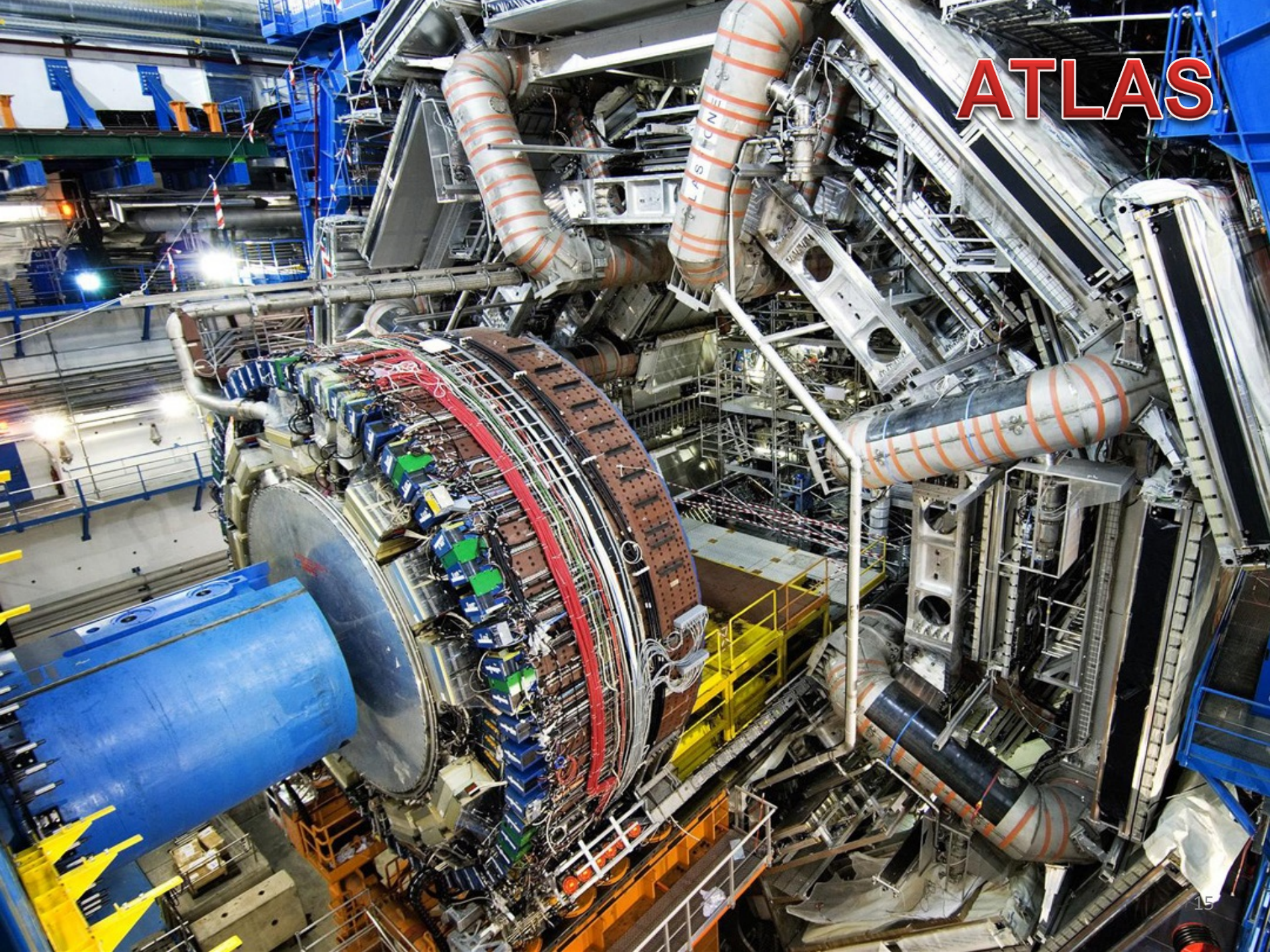
Тачке судара снопова

- Четири велика експеримента:

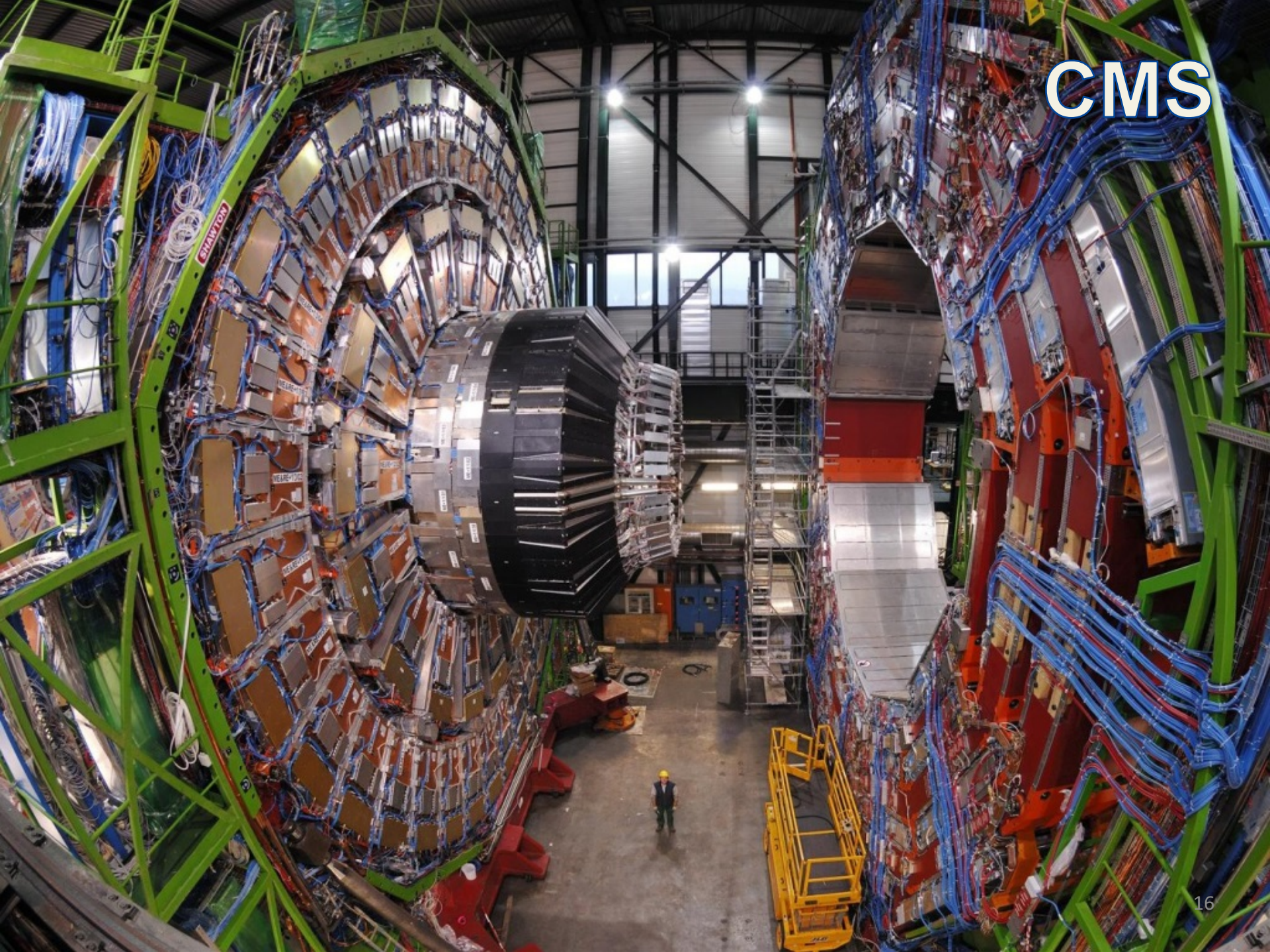
ATLAS; CMS; ALICE; LHCb

ATLAS

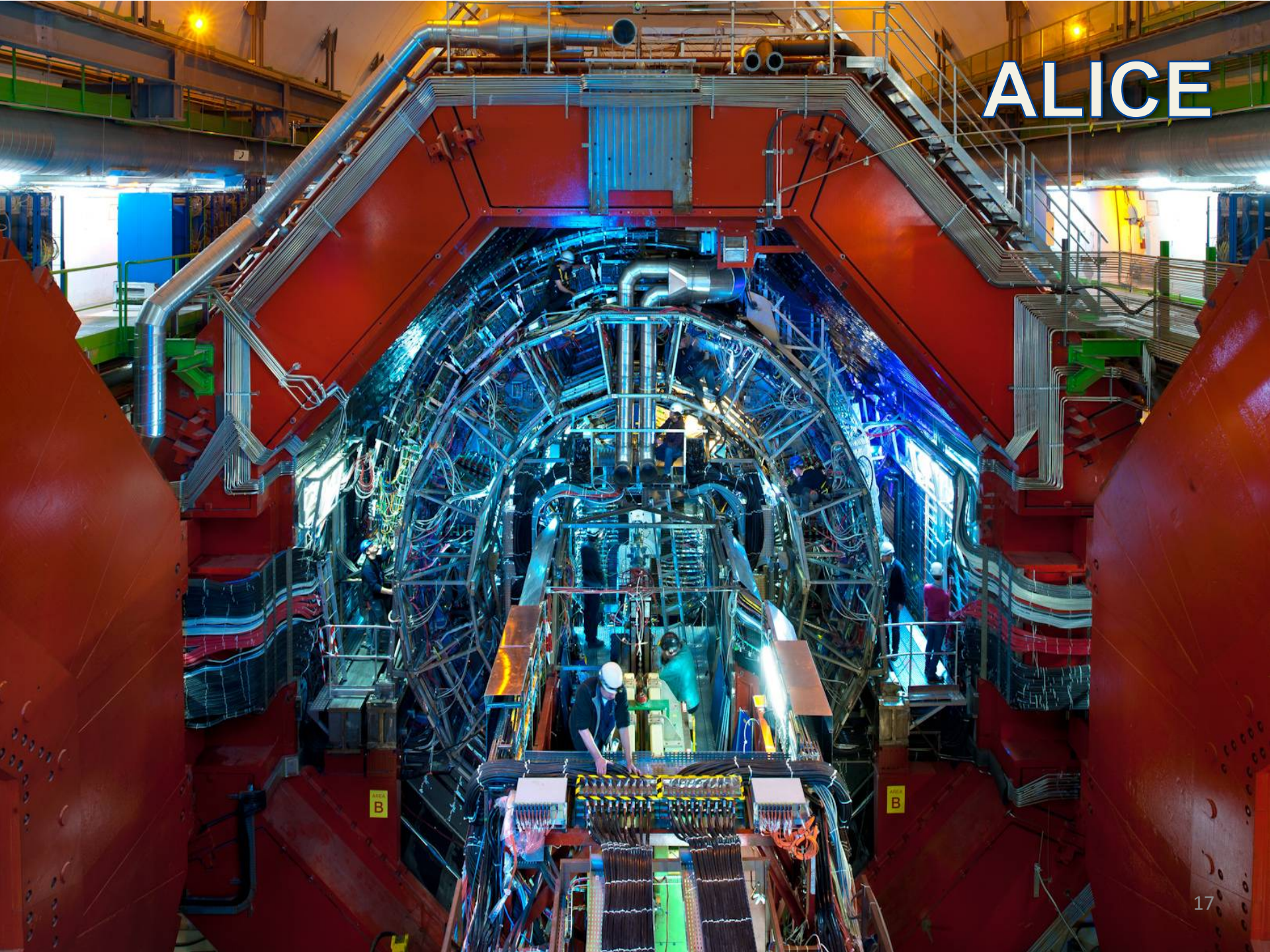

CMS

ALICE

LHCb

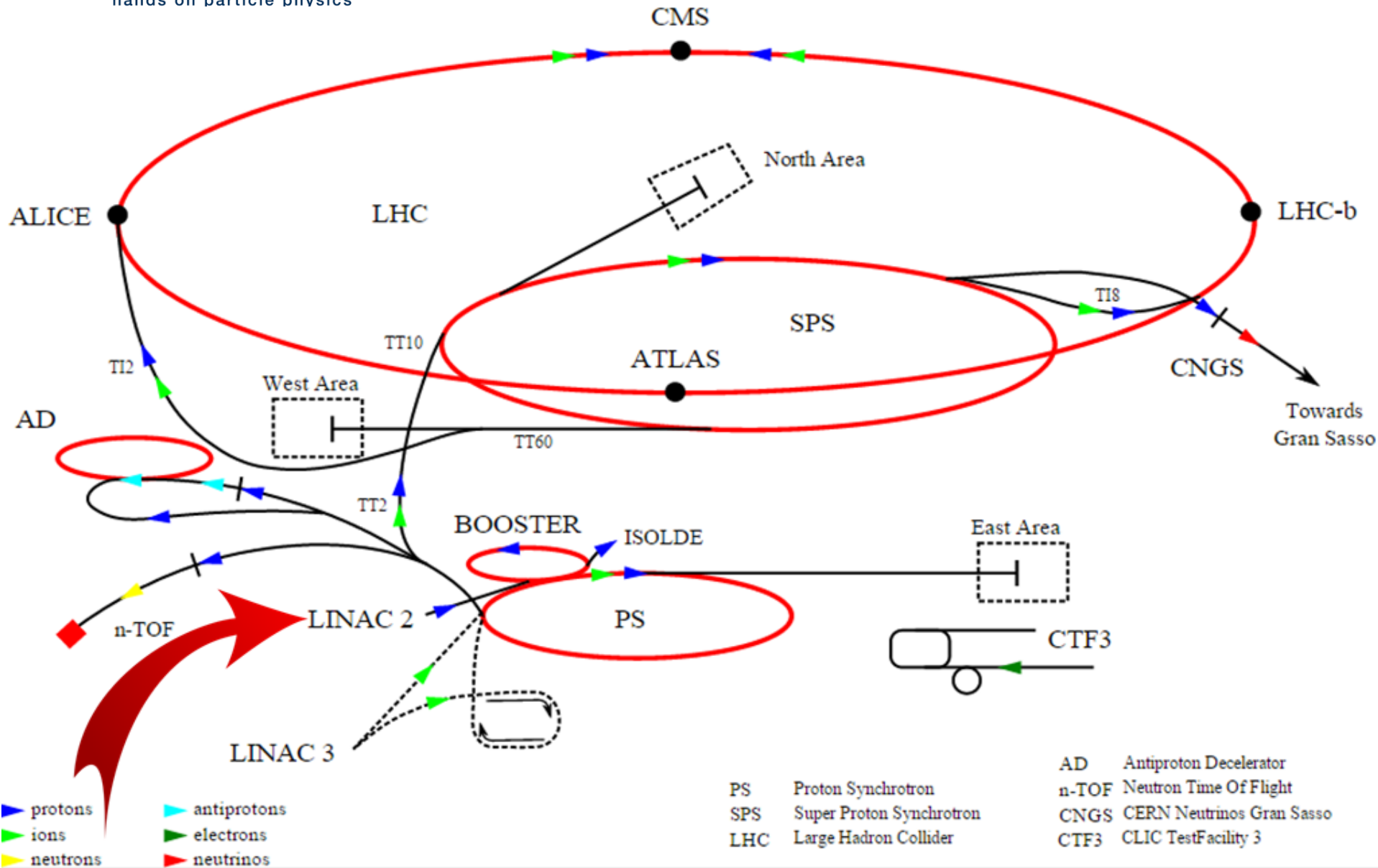

Март 2016: У току је друга фаза рада ЛХЦ-а (RUN II)

Акцелераторски комплекс

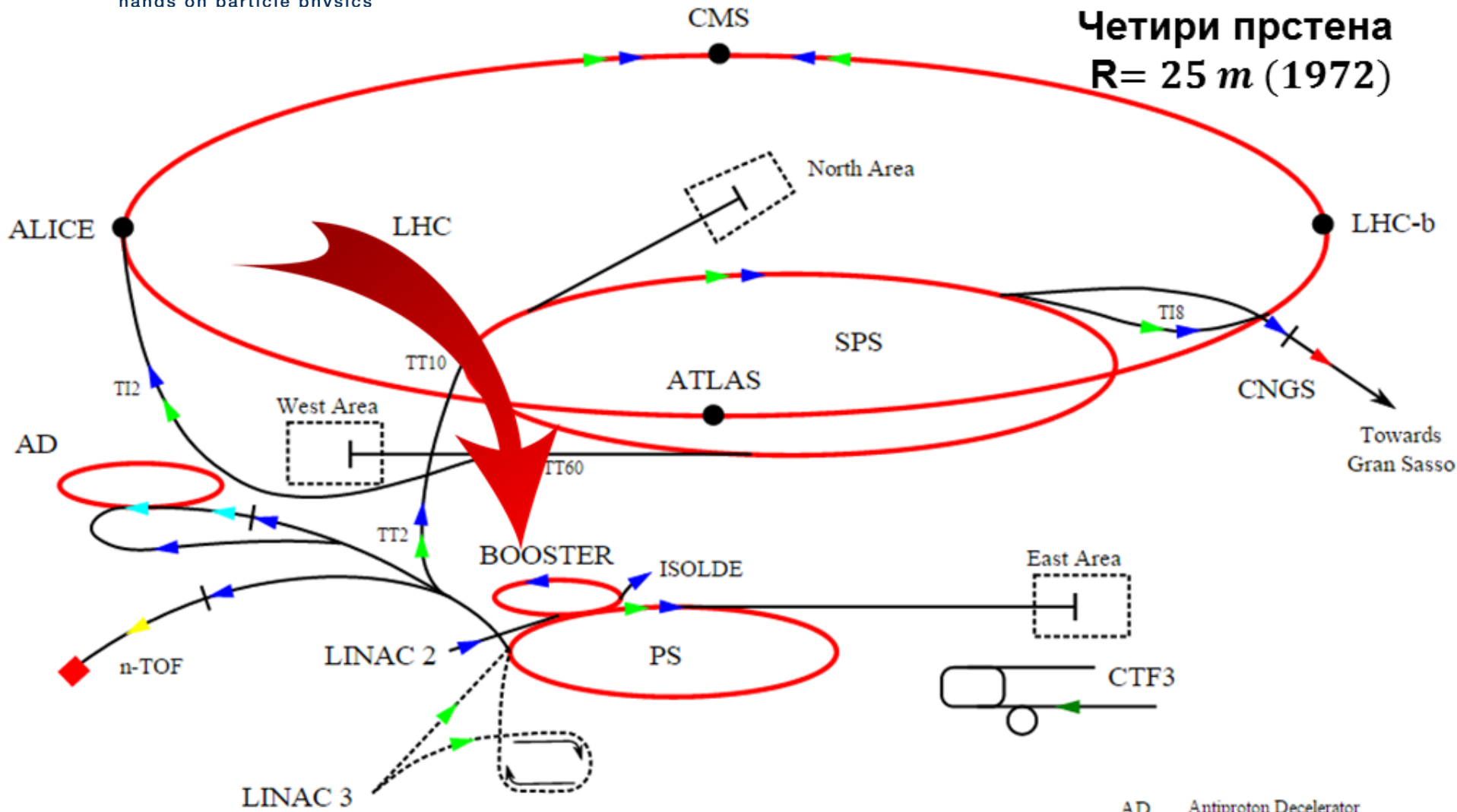
I: LINAC 2 (до $v = c/3$; $E = 50 \text{ MeV}$)

Акцелераторски комплекс

II: BOOSTER ($v = 0.93c$; $E = 1.4 GeV$)

Четири прстена
 $R = 25 m$ (1972)

▶ protons
▶ antiprotons
▶ ions
▶ neutrons
▶ neutrinos
▶ electrons

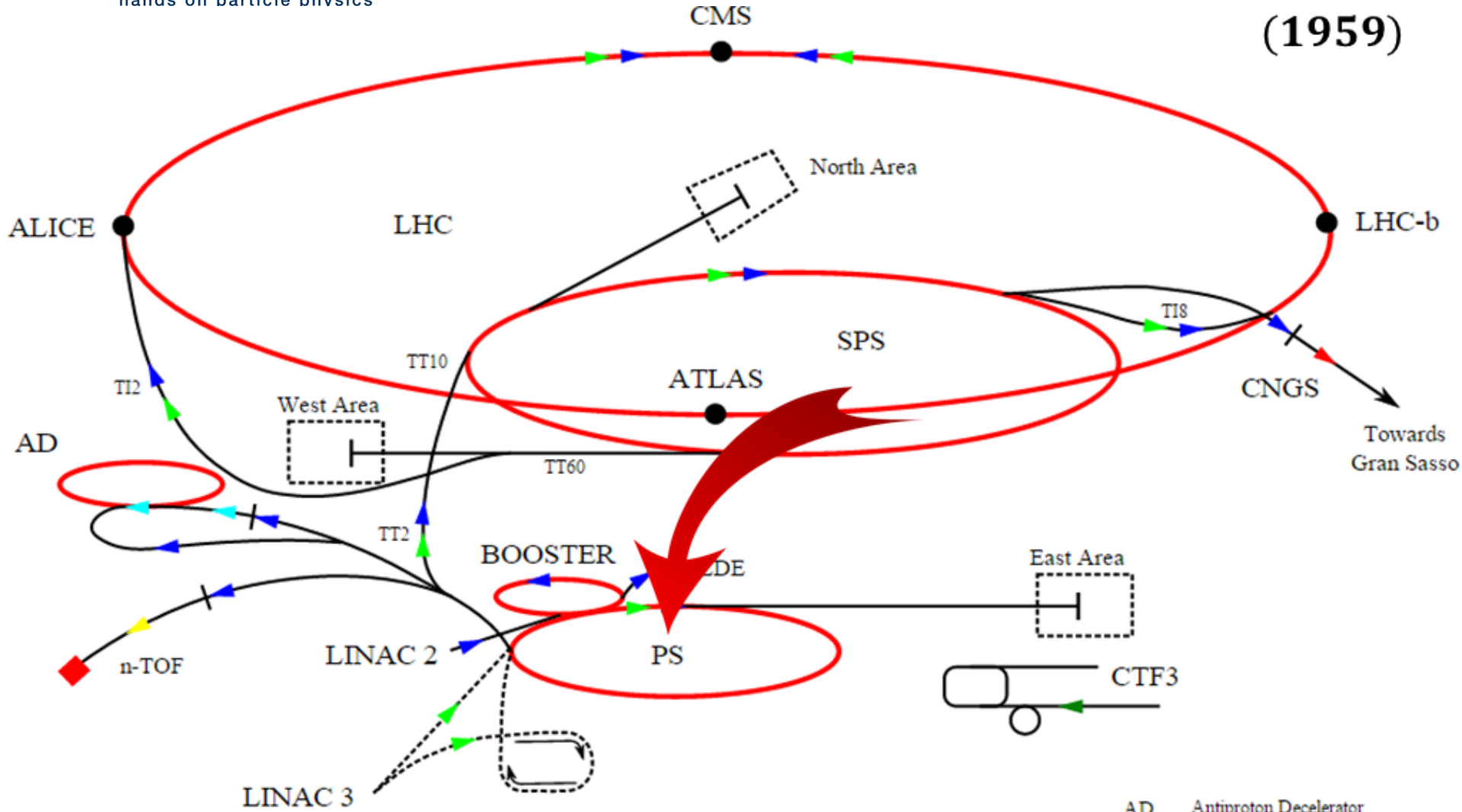
PS Proton Synchrotron
 SPS Super Proton Synchrotron
 LHC Large Hadron Collider

AD Antiproton Decelerator
 n-TOF Neutron Time Of Flight
 CNGS CERN Neutrinos Gran Sasso
 CTF3 CLIC Test Facility 3

Акцелераторски комплекс

III: Proton Synchrotron ($v = 0.99c$; $E = 25 GeV$)

(1959)

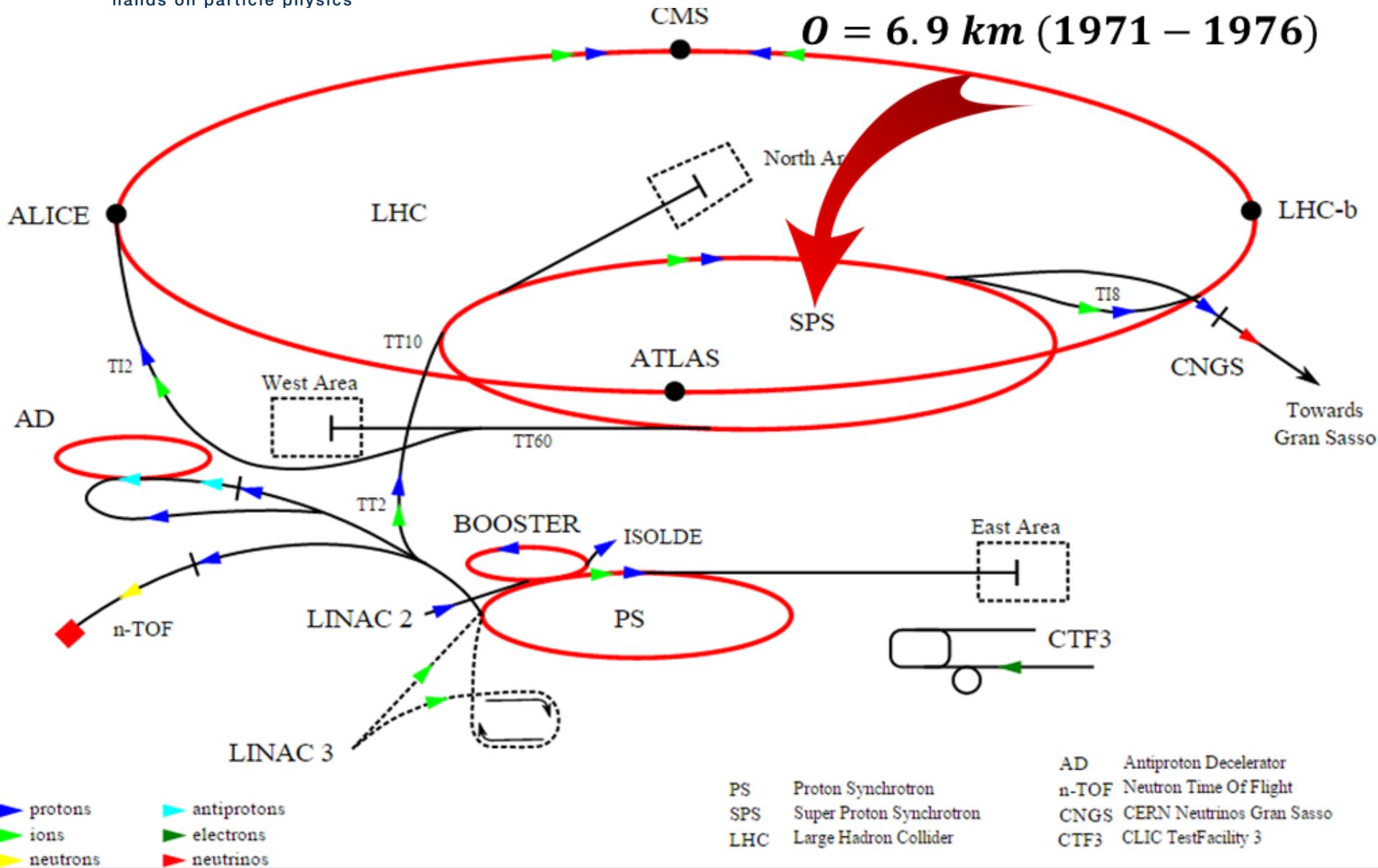
- ▶ protons
- ▶ antiprotons
- ▶ ions
- ▶ electrons
- ▶ neutrons
- ▶ neutrinos

- PS Proton Synchrotron
- SPS Super Proton Synchrotron
- LHC Large Hadron Collider
- AD Antiproton Decelerator
- n-TOF Neutron Time Of Flight
- CNGS CERN Neutrinos Gran Sasso
- CTF3 CLIC Test Facility 3

Акцелераторски комплекс

IV: Super Proton Synchrotron ($E = 450 GeV$)

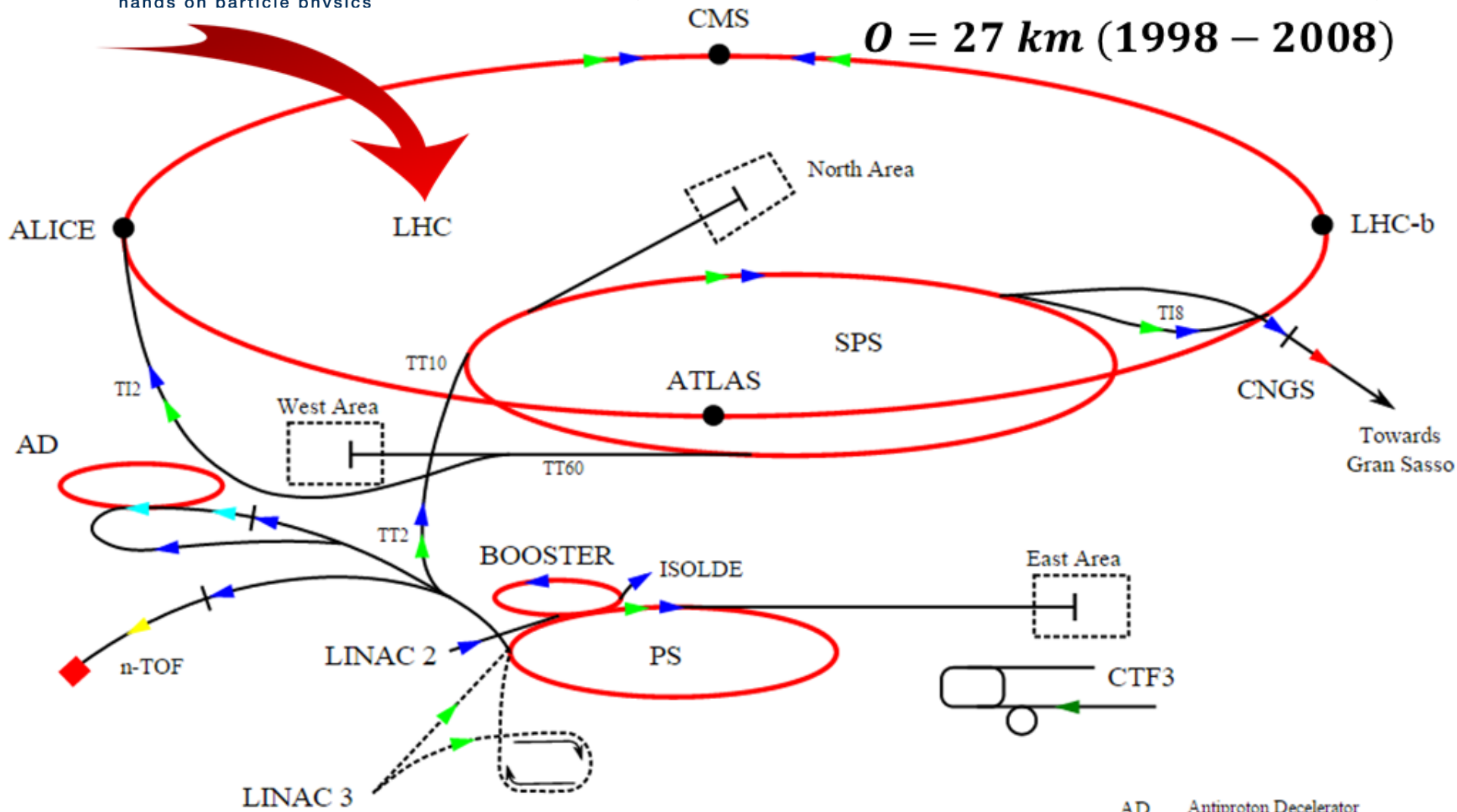
$O = 6.9 km$ (1971 – 1976)

Акцелераторски комплекс

LHC ($v = 0.999999991c$; $E = 6.5 - 7 TeV$)

$O = 27 km$ (1998 - 2008)

- ▶ protons
- ▶ antiprotons
- ▶ ions
- ▶ electrons
- ▶ neutrons
- ▶ neutrinos

- PS Proton Synchrotron
- SPS Super Proton Synchrotron
- LHC Large Hadron Collider
- AD Antiproton Decelerator
- n-TOF Neutron Time Of Flight
- CNGS CERN Neutrinos Gran Sasso
- CTF3 CLIC Test Facility 3

Акцелераторски комплекс

Потребна су 4 минута и 20 секунди да протони испуне ЛХЦ и још 20 минута да достигну максималну енергију.

Затим је потребно додатно време да би се снопови колимисали и да би се постигли судари.

Радиофреквентни систем за убрзавање

$$\vec{F} = q\vec{E}$$

За убрзавање честица користе се радиофреквентне шупљине (8 по снопу) које раде на 4.5 К.

Јачина електричног поља достиже **5 MV/m**.

Фреквенција: **400 MHz**

Акумулатор аутомобила – 12 V
(1.17 трилиона акумулатора ~ ЛХЦ)

Енергија при судару

Енергију највише лимитирају:

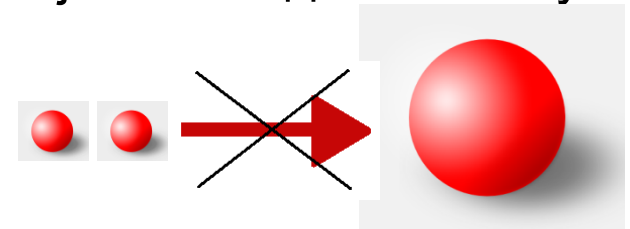
1. Могућност убрзавања
2. Величина акцелератора и снага диполних магнета

$$m \frac{v^2}{r} = evB$$

$$\frac{p}{e} = Br$$

Зашто је потребна велика енергија?

Да би се произвеле „тешке“ честице неопходно је обезбедити велику енергију у систему центра масе!

Енергија партона?

Треба имати на уму да се при судару не користи целокупна енергија протона, већ само **фракција енергије коју носи партон** који учествује у примарној интеракцији!